

ומי כתבן? עמדת המסורת היהודית לדורותיה בשאלת חיבור התורה פרופ' ערן ויזל

שיעור 1: התהוות התורה בספרי המקרא ובספרות סוף ימי הבית השני

דוד צבי הופמן, הקדמות פירושו לויקרא ולדברים

מוכרח מפרש עברי לדחות בשתי ידיו כל ביאור שאינו מתאים אל האמונה באמיתותה של התורה, באלוהותה ובקדושתה.

אני מודה ברצון, כי בשל עיקרי-אמונתי לא יכולתי להגיע לידי מסקנה, שהתורה לא נכתבה ע"י משה רבנו ולא כל-שכן שנכתבה לאחר זמנו של משה.

שמות כ, 1

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר

דברים ו, 20-25

כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אתכם. ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו ה' ממצרים ביד חזקה... ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה.

ויקרא כו, 46

אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה

ויקרא כז, 34

אלה המצוות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני

שמות כד 3-4

ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים... ויכתב משה את כל דברי ה'

במדבר לג, 2

ויכתב משה את מוצאייהם למסעיהם על פי יהוה ואלה מסעיהם למוצאייהם

דברים א, 1

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן

יהושע כד, 25-26

וישם לו (ליהושע) חק ומשפט בשכם. ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים.

עזרא ט, 10-12

ועתה מה נאמר אלהינו אחרי זאת כי עזבנו מצותיה. אשר צוית ביד עבדיה הנביאים לאמר הארץ אשר אתם באים לרשתה ארץ נדה היא בנדת עמי הארצות בתועבתיים אשר מלאויה מפה אל פה בטמאתם. ועתה בנותיכם אל תתנו לבניהם ובנותיהם אל תשארו לבניכם ולא תדרשו שלמם וטובתם עד עולם למען תחזקו ואכלתם את טוב הארץ והורשתם לבניכם עד עולם.

שמות לד, 15-16; ויקרא יח, 24-25; דברים ז, 3-4

פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לה ואכלת מזבחו. ולקחת מבנותיו לבניה וזנו בנותיו אחרי אלהיהן והזנו את בניה אחרי אלהיהן.

אל תטמאו בכל אלה כי בכל אלה נטמאו הגוים אשר אני משלח מפניכם. ותטמא הארץ ואפקד עונה עליה ותקא הארץ את ישביה. ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנה. כי יסיר את בנה מאחרי ועבדו אלהים אחרים וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר.

נחמיה ח, 1-8

ויאספו כל העם כאיש אחד אל הרחוב אשר לפני שער המים ויאמרו לעזרא הספר להביא את ספר תורת משה אשר צוה ה' את ישראל... ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם... ויקראו בספר בתורת האלהים.

אגרת אריסתיאס, סעיף 313

תורה זו קדושה היא ומאת אלוהים הייתה

יוספוס, נגד אפיון, ח

חמשה מן הספרים הם למשה, ובהם נמצאו החוקים וגם מסורת (תולדות העולם) מבריאת האדם עד יום מותו (של משה)

לוקס כג, 27

ויחל (ישוע) ממשה ומכל הנביאים ויבאר להם את כל הכתובים הנאמרים עליו

מעשי השליחים טו, 21

כי משה מדורות עולם יש לו מגידיו בכל עיר ועיר ויקרא בבתי הכנסיות מדי שבת בשבתו

משלי ח, 12-31

אני חכמה... ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז... באין תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי מים. בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי... ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת. משחקת בתבל ארצו ושעשעי את בני אדם.

בן סירא כד, 3-25

אנכי מפי עליון יצאתי... במרומים שכנתי... אז ציווני יוצר הכל... ויאמר ביעקב שכני ובישראל

תירשי... בציון התיצבתי... ובירושלים ממשלתי... כל אלה ספר ברית אל עליון, תורה ציווה לנו משה, מורשה קהילת יעקב.

איוב כח, 12-28

והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה. לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים. תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי... והחכמה מאין תבוא ואי זה מקום בינה. ונעלמה מעיני כל חי ומעוף השמים נסתרה... אלהים הבין דרכה והוא ידע את מקומה... אז ראה ויספרה הכינה וגם תקרה. ויאמר לאדם הן יראת אדני היא חכמה וסור מרע בינה.

ברוך ג, 36 – ד, 1

הוא (אלוהים) חקר כל דרך בינה ויתנה ליעקב עבדו ולישראל ידידו, אז על הארץ נראתה ובתוך אנשים התהלכה. זה ספר מצוות האלוהים והתורה העומדת לעולם.

שמות לד, 28

ויהי שם (משה) עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים

נחמיה ט, 13-14

ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים ותתן להם משפטים ישירים ותורות אמת חקים ומצוות טובים. ואת שבת קדשך הודעת להם ומצוות וחקים ותורה צוית להם ביד משה עבדך.

ספר היובלים, א, 6-8; נ, 14-18

פתיחה (פרק א):

ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה ויודיעהו אלוהים את הראשונים ואת אשר יבוא (כלומר מאורעות עבר ומאורעות העתיד) הגיד לו את מחלקות העתים לתורה ולתעודה... ויאמר אליו שים לבך לכול הדברים אשר אנכי מגיד לך בהר הזה וכתוב בספר... למען ידעו דורותם כי לא עזבתים על כול הרע אשר עשו להפר את הברית אשר אנכי כורת ביני ובינך היום לדורותם בהר סיני... (אלוהים מצווה את) מלאך הפנים להכתיב למשה מראשית הבריאה ועד אשר יבנה מקדשי בתוכם... ויאמר מלאך הפנים למשה בדבר אלוהים לאמור: כתוב.

פרולוג (פרק נ):

כאשר כתוב על הלוחות אשר נתן (אלוהים) בידי להכתיב לך... שלמו כאן דברי מחלקות העתים.

ספר חזון עזרא ז, 38-47

עזרא עזרא, פתח את פיך ושתה את אשר אשקך... ופי נפתח ולא נסגר עוד. ועליון נתן תבונה לחמשת האנשים, והם כתבו את הנאמר כסדרו, באותיות אשר לא ידעו. ונשב שם ארבעים יום. הם ביום היו כותבים, ובלילה אכלו לחם, ואני ביום דיברתי ובלילה לא החשיתי. ונכתבו בארבעים יום אלה תשעים וארבעה ספרים. ויהי ככלות ארבעים היום וידבר אלי עליון לאמור: את עשרים וארבעה הספרים אשר כתבת בראשונה תגלה, ויקראו בהם ראויים ושאינם ראויים. ואת שבעים האחרונים שמור, ומסור אותם לחכמי עמך, כי בהם מעין הבינה ומקור החכמה ונהר הדעת.

שיעור 2: התהוות התורה בספרות חז"ל

תהלים קה 8

דָּבַר צוּה לְאַלְף דּוֹר

תהלים צ, 4

כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוּל כִּי יַעֲבֹר

משלי ח, 30

וְאֶהְיָ אֶצְלוֹ אֲמוֹן וְאֶהְיָ שְׁעִשׂוּעִים יוֹם יוֹם מְשַׁחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל עֵת

בבלי, שבת פח ע"ב

בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, מה לילוד אשה בינינו? אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: (אותה תורה) חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבועים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם?

קהלת רבה ז, יט

עשרה דורות שמאדם ועד נח

משנה, אבות ה, ב

עשרה דורות מנוח ועד אברהם אבינו

בראשית רבה כת, ד

אלף דור עלו במחשבה להיבראות, וכמה נמחו מהם? ... תתקע"ד (974). מה טעם? 'דבר צוה לאלף דור', זו התורה.

ויקרא רבה יט, א

'ראשו כתם פז' (שיר השירים ה, 11). 'ראשו' זו תורה, דכתיב: 'ה' קנני ראשית דרכו' (משלי ח, 22)... שתי אלפים קדמה תורה לבירית עולם, 'ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום' (משלי ח, 30), ויומו שלקב"ה אלף שנים, שנאמר 'כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול' (תהלים צ, 4).

ירמיהו י, 12

עֲשֵׂה אֶרֶץ בְּכַחוּ מִכִּין תִּבְלַבְל בְּחֻמְתּוֹ

משלי ג, 19

ה' בְּחֻמְמָה יָסַד אֶרֶץ

משלי ח, 22

ה' קָנְנִי רֵאשִׁית דְּרֹכּוֹ קָדָם מִפְּעֻלְיוֹ מֵאֵז

שיר השירים ה, 11

רֵאשׁוּ כְּתָם פִּזוֹ

בראשית א, 1

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ

משנה, אבות ג, יד

חביבים ישראל שניתן להם כלי (חמדה) שבו נברא העולם.

בראשית רבה א, א

'אָמוֹן' (משלי ח, 30) – אומן. התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטיין (ארמון) ואינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעתו אלא דפטראות ופינקסות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים ופשפשים. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא העולם, והתורה אומרת 'בראשית ברא אלוהים' (בראשית א, 1), ואין ראשית אלא תורה, היך מה דאת אמר: 'ה' קנני ראשית דרכו' וגו' (משלי ח, 22).

ויקרא רבה יט, א

'ראשו כתם פזו [קְנוּצוֹתָיו תִּלְתְּלִים שְׁחֹרוֹת כְּעוֹרֵב]' (שיר השירים ה, 11). 'ראשו' זו תורה, דכתיב: 'ה' קנני ראשית דרכו [קָדָם מִפְּעֻלְיוֹ מֵאֵז]' (משלי ח, 22) ... 'כתם פזו' – אלו דברי תורה, שנאמר: 'הנחמדים מזהב ומפזו רב' (תהילים יט, 11), דברים שנבראו מראשית חרותים ב'כתם פזו'. 'קווצותיו תלתלים' – זה הסירגול. 'שחורות כעורב' – אלו האותיות.

ירושלמי, סוטה ה, א

תורה שנתן הקב"ה – עורה אש לבנה, חרותה אש שחורה. היא אש ומובללת באש, חצובה מאש, נתונה מאש: 'מימינו אש דת למו' (דברים לג, 2).

מכילתא, יתרו, ט

'חרותה אש': 'וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הַמָּה וְהַמְּכַתֵּב מְכַתֵּב אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל הַלְּחַת' (שמות לב, 16). 'חצובה מאש': "וכל העם רואים את הקולות" (שמות כ, 14)... רואין דבר של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר: "קול ה' חוצב להבות אש" (תהילים כט, 7)

קהלת רבה ג, א

דבר שהיה נתון למעלה מן השמים, ועכשיו יהיה נתון למטה מן השמים.

מדרש משלי, ח

בתחילה היתה תורה בשמים... ואחר כך עמד משה והורידה לארץ ונתנה לבני אדם.

בבלי, שבת פח ע"ב – פט ע"א

בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: ריבוננו של עולם, מה לילוד אשה בינינו? אמר להן: לקבל תורה בא. אמרו לפניו: (אותה תורה) חמודה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם, אתה מבקש ליתנה לבשר ודם? ... אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: החזיר להן תשובה (מדוע התורה צריכה להינתן לבני האדם)! אמר לפניו: ריבוננו של עולם! מתיירא אני שמא ישרפוני בהבל שבפיהם. אמר לו: אחוז בכסא כבודי, וחזור להן תשובה... אמר לפניו: רבוננו של עולם, תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה: 'אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים' (שמות כ, 2). אמר להן (משה למלאכים): למצרים ירדתם? לפרעה השתעבדתם? תורה למה תהא לכם? שוב מה כתיב בה: 'לא יהיה לך אלהים אחרים [על פני]' (שמות כ, 3); בין עמים אתם שרויין שעובדין עבודת גלולים? שוב מה כתיב בה: 'זכור את יום השבת לקדשו' (שמות כ, 8), כלום אתם עושים מלאכה שאתם צריכין שבות? שוב מה כתיב בה: 'לא תשא [את שם ה' אלהיך לשוא]' (שמות כ, 7), משה ומתן יש ביניכם? שוב מה כתיב בה: 'כבד את אביך ואת אמך' (שמות כ, 12), אב ואם יש לכם? שוב מה כתיב בה: 'לא תרצח לא תנאף לא תגנב' (שמות כ, 13), קנאה יש ביניכם? יצר הרע יש ביניכם? מיד הודו לו (המלאכים) לקדוש ברוך הוא (שיפה עשה שנתן את התורה לבני האדם)... מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב, ומסר לו דבר, שנאמר: 'עלית למרום שְׁבִית שְׁבִית לַקַּחַת מִתְּנוֹת בְּאֵדָם' (תהילים סח, 19), בשכר שקראוך אדם לקחת מתנות.

בבלי, גיטין ס"א

בָּעָא (שאל) מִיָּנִיָּה אַבֵּי מְרַבָּה: מהו לכתוב מגילה לתינוק להתלמד בה? (האם יש רשות לכתוב חלק מהתורה לצורך לימוד?). תִּיבְעֵי (תישאַל השאלה הן) לְמַאן דְּאָמַר תּוֹרָה מְגִילָה מְגִילָה נִיתְנָה, (וכן) תִּיבְעֵי (תישאַל השאלה) לְמַאן דְּאָמַר תּוֹרָה חֲתוּמָה נִיתְנָה; תִּיבְעֵי (תישאַל) לְמַאן דְּאָמַר תּוֹרָה מְגִילָה מְגִילָה נִיתְנָה, כִּיּוֹן דְּמְגִילָה מְגִילָה נִיתְנָה – כּוֹתְבִין, או דִּילְמָא פִּיּוֹן דְּאִידְבֵּק (שנדבק) אִידְבֵּק? (כיוון שהתורה ניתנה מגילה מגילה ניתן לכתוב רק חלק ממנה, או כיוון שנדבקו החלקים בסופו של דבר אז אי אפשר לכתוב חלק ממנה?). תִּיבְעֵי (תישאַל) לְמַאן דְּאָמַר תּוֹרָה חֲתוּמָה נִיתְנָה, כִּיּוֹן דְּחֲתוּמָה נִיתְנָה אֵין כּוֹתְבִין, או דִּילְמָא פִּיּוֹן דְּלֹא אִפְשָׁר פְּתַבִּינָן? (האם אסור לכתוב חלק מהתורה כי היא ניתנה חתומה, או שמוותר לכתוב חלק כי אי אפשר אחרת ולכן כותבים אנהנו).

פסיקתא דרב כהנא, אנכי, ד

כשיגיע הקץ הקב"ה אומר לישראל: תמיה אני היאך הימתנתם לי כל השנים הללו. וישראל אומרים לפני הקב"ה: רבון העולמים, אילולי ספר תורה שכתבתה לנו, כבר היו אומות העולם מאבדין אותנו ממך, הד"ה דכתיב: 'זאת אשיב אל לבי על כן אוחיל' (איכה ג, 21).

דברים רבה עקב, יב

'בעת ההיא אמר ה' אלי [פֶּסֶל לָךְ שְׁנֵי לֹחֹת אֲבָנִים פְּרָאשְׁנִים וְעֵלָה אֵלַי הֶהְרָה]' (דברים י, 1). הלכה – אדם מישראל שקדש אשה, מי צריך ליתן שכר כתב הקידושין? כך שנו חכמים: 'אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין אלא מדעת שניהם, והחתן נותן שכר'. וממי למדיו (למדו)? מהקב"ה. בשעה שקידש לישראל בסיני, דכתיב: 'ויאמר ה' אל משה לך אל העם (וְקִדְשְׁתֶּם הַיּוֹם)' (שמות יט, 10). ומי כתב השטר? משה. דכתיב: 'ויכתוב משה את התורה הזאת' (דברים לא, 9). ומה שכר נתן לו הקב"ה? זיו הפנים. שכתב: 'משה לא ידע כי קרן עור פניו (בְּדַבְּרוֹ אֹתוֹ)' (שמות לד, 29). אימת כך, בחתונתו (נוסח אחר: אימתי? 'בדברו אתו').

בבלי, מנחות כט ע"ב

אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה שיושב וקושר כתרים לאותיות. אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך? אמר לו: אדם אחד יש, שעתיד להיות בסוף כמה דורות, ועקיבא בן יוסף שמו, שעתיד לדרוש על כל קוץ וקוץ (נוסח אחר: קוצין או קוצה) תילין תילין של הלכות (על פי: 'ראשו כָּתֵם פִּז קִנְצוֹתָיו תִּלְתְּלִים', שיר השירים ה, 11).

בראשית רבה ת, ח

ר' שמואל בן נחמן בשם ר' יונתן: בשעה שהיה משה כותב התורה, היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק 'ויאמר אלהים נעשה אדם' וגו' (בראשית א, 26) אמר: רבוננו שלעולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים?! אמר לו: כתוב, הרוצה לטעות – יטעה.

דברים רבה עקב, יב

ארשב"ל (אמר ר' שמעון בן לקיש): בשעה שכתב משה את התורה נטל זיו הפנים, כיצד? ארשב"ל: התורה שניתנה למשה עורה של אש לבנה וכתובה באש שחורה והתורה אש ומלופפת (כרוכה) באש, ועם שכותב קנח הקולמוס בשער, ומשם נטל זיו הפנים.

בבלי, בבא בתרא יד ע"ב – טו ע"א

שמונה פסוקים שבתורה יהושע כתבן, דתניא: 'זימת שם משה עבד ה' (דברים לד, 5) – אפשר משה מת וכתב 'זימת שם משה עבד ה'? אלא, עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע. דברי ר' יהודה, ואמר ליה (ויש אומרים) ר' נחמיה.

אמר לו ר' שמעון: אפשר ספר תורה חסר אות אחת? וכתב 'לקח את ספר התורה הזה [ושמרתם אתו מצד ארון ברית ה' אלהיכם]' (דברים לא, 26). אלא, עד כאן הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כמו שנאמר להלן: 'ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו' (ירמיהו לו, 18).

בבלי, סנהדרין צט ע"א

'כי דבר ה' בנה [ואת מצותו הפר הכרת תפירת הנפש ההוא עונה בה]' (במדבר טו, 31) – זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפיו עצמו – זהו 'כי דבר ה' בנה'. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו – זה הוא 'כי דבר ה' בנה'.

משנה, מגילה ג, ו

בתעניות (קוראים) ברכות וקללות. אין מפסיקין (לקרוא) בקללות, אלא אחד קורא את כלן.

בבלי, מגילה לא ע"ב

אמר אביי: לא שנו (הלכות אלו) אלא בקללות שבתורת כהנים (ויקרא כו), אבל קללות שבמשנה תורה (דברים כח) – פוסק (לקרוא אם רוצה בכך). מאי טעמא? הללו (שבספר ויקרא) – בלשון רבים אמורות, ומשה מפי הגבורה אמרן. והללו (שבספר דברים) – בלשון יחיד אמורות, ומשה מפי עצמו אמרן.

נחמיה ח, 5-8

ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם... והלויים מבינים את העם לתורה... ויקראו בספר בתורת האלהים מפרש ושום שכל ויבינו במקרא.

בבלי, מגילה ג, ע"א

מאי דכתיב: 'ויקראו בספר תורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא'? 'ויקראו בספר תורת האלהים' – זה מקרא, 'מפורש' – זה תרגום, 'ושום שכל' – אלו הפסוקין (בראשית רבה: ראשי פסוקים), 'ויבינו במקרא' – אלו פיסקי (נוסח מקביל: פיסוק) טעמים. ואמרי לה (ויש אומרים): אלו המסורת (בירושלמי: 'ויש אומרים: אילו ההכריעים, ויש אומרים: אילו ראשי פסוקים'; בבראשית רבה: 'ר' חייא בר לוליני אמר: אילו תנאות).

אבות דרבי נתן, נוסח א, לד; נוסח ב, לז

עשר נקודות בתורה... אלא כך אמר עזרא: אם יבא אליהו ויאמר לי מפני מה כתבת כך? אומר אני לו: כבר נקדתי עליהן. ואם אומר לי: יפה כתבת. אעבור (אעביר, אבטל) נקודה מעליהן.

בראשית יח, 22

ואברהם עוֹדְנוּ עִמָּד לְפָנָי ה'

תנחומא, בשלח טז

תיקון סופרים אנשי כנסת הגדולה... כינו פסוקים אלו אנשי כנסת הגדולה, ולכך נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותן.

בבלי, נדרים לז ע"ב

מקרא סופרים, ועיטור סופרים, וקריין ולא כתיבן (נקראות ולא כתובות), וכתבן ולא קריין – הלכה למשה מסיני.

בבלי, סנהדרין כא ע"ב – כב ע"א

רבי יוסי אומר: ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל, אילמלא לא קדמו משה. במשה הוא אומר: 'ומשה עלה אל האלהים' (שמות, יט 3, כלומר אל הר סיני לקבל את התורה), בעזרא הוא אומר: 'הוא עזרא עלה מבבל [והוא ספר מהיר בתורת משה אשר נתן ה' אלהי ישראל]' (עזרא ז, 6), מה עלייה האמור כאן תורה – אף עלייה האמור להלן תורה. במשה הוא אומר: 'ואותי ציוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חוקים ומשפטים' (דברים ד, 14), בעזרא הוא אומר: 'כי עזרא הכין את לבבו לדרוש את תורת ה' אלוהיו ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט' (עזרא ז, 10). ואף על פי שלא ניתנה תורה על ידו – נשתנה על ידו הכתב, שנאמר: 'וכתב הנשתון כתוב ארמית ומתורגם ארמית' (עזרא ד, 7), וכתב: 'לא כהלין כתבא למקרא ופשרה להודעה למלפא' (דניאל ה, 8; 'אז באו כל חכמי המלך, ולא יכלו לקרות הכתב, ולא להודיע המלך פתרונו'), וכתב: 'וכתב את משנה התורה הזאת' (דברים יז, 18) – כתב הראוי להשתנות. למה נקרא אשורית – שעלה עמהם מאשור.

תוספתא, סנהדרין ד, 7

אף הוא (עזרא) ניתן בידי כתב ולשון, שנאמר: 'וכתב הנשתון כתוב ארמית ומתורגם ארמית' (עזרא ד, 7), מה תורגמו ארמית אף כתבו ארמית, ואומר: 'לא כהלין כתבא למקרא ופשרה להחואה למלפא' (דניאל ה, 8), מלמד שבאותו היום ניתנה, ואומר: 'וכתב לו את משנה התורה הזאת' וגו' (דברים יז, 18), תורה עתידה להשתנות. ולמה נקרא שמה אשורית? על שום שעלה עמהן מאשור. ר' אומר: בכתב אשורי ניתנה תורה לישראל, וכשחטאו נהפכה להן לרועץ, וכשזכו בימי עזרה חזרה להן אשורית.

שיעור 3: התהוות התורה במחצית הראשונה של ימי הביניים

רס"ג, פתיחת פירושו לבראשית

כל המהויות והכמויות והאיכויות ראו אותן במעשי הנביא (משה) ארבעים שנה לפני כתיבת התורה, כי הכתוב מפרש שהתורה נכתבה בשנת הארבעים. שכן אמר השם יתברך לשליחו (משה): כתוב 'בראשית ברא אלהים' (בראשית א, 1), וקרא לפניו מלה במלה, והוא (משה) כותב מ'בראשית' ועד 'ושמה לא תעבר' (דברים לד, 4).

פירוש רס"ג לבראשית ב, 10-15

'הכתוב מפרש': 'וַיְהִי כְּכֹלֹת מֹשֶׁה לְכַתֵּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עַד תְּמֹס' (דברים לא, 24). שמונה פסוקים שבתורה יהושע כתב, דתניא: 'וימת שם משה עבד ה' (דברים לד, 5) – אפשר משה מת וכתב 'וימת שם משה עבד ה'?' אלא, עד כאן כתב משה, מכאן ואילך כתב יהושע. דברי ר' יהודה, וְאֶמְרֵי לָהּ (ויש אומרים) ר' נחמיה. אמר לו ר' שמעון: אפשר ספר תורה חסר אות אחת? וכתב 'לקח את ספר התורה הזו [וְשִׁמְתֶם אֹתוֹ מִצַּד אַרְוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם]' (דברים לא, 26). אלא, עד כאן הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב, מכאן ואילך הקדוש ברוך הוא אומר ומשה כותב בדמע, כמו שנאמר להלן: 'ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו' (ירמיהו, לו 18) (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב – טו ע"א).

פירוש רס"ג לבראשית ב, 10-15

'לא נכתבה (בריאת העולם) אלא בשנת הארבעים ליציאת מצרים. אלוהים הודיע אז לנביאו (משה) כל מה שקרה מראשית בריאת העולם עד ימיו הוא.

פירוש רש"י לדברים ב, 26; לג 2; תהלים קה, 8; משלי ב, 7; משלי ח 1, 22, 30

'התורה שקדמה לעולם', 'היתה כתובה לפניו באש שחורה על גבי אש לבנה', 'הלא חכמה תקרא – הלא התורה מכרות אליכם דברים האמורים למטה בענין', 'זמנה אלפים שנה' 'קודם בריאתו של עולם', 'תורה, אשר צוה להודיעה בעולם לאחר אלף דור', 'גנזה הקדוש ברוך הוא אצלו עשרים ושישה דורות עד שנתנה לדור המדבר'.

פירוש רש"י לאיוב כח, 12, 23-24, 27

והחכמה – התורה... לא מוצא לה, אלא מפיו... אלהים הבין דרכה – נסתכל בה וברא את העולם, באותיותיה כסדרם ומשקלן יצר כל היצורים; כאשר כתוב בסוד ספר יצירה... נסתכל בה, ובעצתה

יעשה הכל. ויספרה – ספר אותיותיה: כפולות ופשוטות; ראשונה ואמצעית ואחרונית – היא 'אמת' (אותיות אל"ף, מ"ם ותי"ו), חותמו של הקדוש ברוך הוא; וכן בשאר סדרים ברא כל דבר ודבר באותיות הללו. והכל מפורש בסוד ספר יצירה.

פירוש רש"י לדברים לד, 5

וימת שם – איפשר משה מת, וכתב: 'וימת שם (משה)!!' אלא (עד כאן כתב משה) מכאן ואילך כתב יהושע. רבי מאיר אומר: איפשר ספר תורה חסר כלום, והוא אומר: 'לקוח את ספר התורה הזה' (דברים לא, 26)!! אלא הקדוש ברוך הוא אומר, ומשה כותב בדמיון.

פירוש ראב"ע לדברים א, 1

אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן. ואם תבין סוד השנים עשר, גם 'ויכתב משה' (דברים לא, 9), 'והכנעני אז בארץ' (בראשית יב, 6), 'בהר ה' יראה' (בראשית כב, 14) ו'הנה ערשו ערש ברזל' (דברים ג, 11), תכיר האמת.

פירוש ראב"ע לבראשית יב, 6

[ויעבר אברם בארץ עד מקום שקם עד אלון מורה] והכנעני אז בארץ – יתכן, שארץ כנען תפשה כנען מיד אחר. ואם איננו כן, יש לו סוד; והמשכיל ידום.

פירוש ראב"ע לבראשית יג, 7

[ויהי ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט והכנעני והפריזי אז ישב בארץ] וטעם 'והכנעני והפריזי' – כריעו.

פירוש ראב"ע לדברים לד, 1

ויעל משה [מערכת מואב אל הר נבו] – לפי דעתי, כי מזה הפסוק כתב יהושע; כי אחר שעלה משה – לא ירד. ובדרך נבואה כתבו. והעד: 'ויראהו ה', גם 'ויאמר ה' אליו' (דברים לד, 4), גם 'ויקבר אותו' (דברים לד, 6).

פירוש ראב"ע לדברים לד, 6

[ולא ידע איש את קברתו] עד היום הזה – דברי יהושע. ויתכן שכתב (יהושע) זה באחרית ימיו.

פירוש ראב"ע לויקרא טז, 8

[ונתן אהרן על שני השעירים גרלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל] ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת 'עזאזל', תדע סודו וסוד שמו; כי יש לו חברים במקרא.

ישראל מ' תא-שמע, כנסת מחקרים א (מוסד ביאליק, 2004), עמ' 276–277

פירוש שמו של 'עזאזל' שהוא כמו 'מדבר'. וזה הפירוש הפסוק 'לשלח אותו לעזאזל' (ויקרא טז, 10) – ומה הוא 'עזאזל'? 'המדבר'. שכן בלשון ארמי קורין למדבר 'עזאזל'... ואל תתמה על מה שכתב בתורה לישון ארמי, מפני שלא כתב הוא (היינו משה) זה הפסוק. וזה הוא הסוד שאנו אומרים, שלא אמר משה זה הפסוק, אלא אחר כתבו. ואל תתמה על מה שאני אומר אחר כתבו, כי יש לו חברים במקרא, כלומר הרבה יש שלא אמר משה רבינו, כמו 'ויעל משה' (דברים לד, 1) עד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, 12), וכמו 'הלוא היא ברבת בני עמון' (דברים ג, 11), שזה ודאי לא כתבו משה, מפני שבשעה שאמר משה זה הפסוק עדיין לא היה ברבת בני עמון, ומהיכן היה יודע משה, אלא ודאי אחר כתבו... וכן 'זהכנעני אז בארץ' (בראשית יב, 6), שאמר הגאון (ראב"ע) בפרשת לך לך 'יתכן לומר שכנען תפשה מיד אחר, ואם איננו כן יש לו סוד והמשכיל יבין וידום', פירוש – אם שכנען (לא) תפשה מיד אחר, אם כן אחר כתבו.

פירוש ראב"ע הארוך לשמות כ, 1

אמר אברהם המחבר: משפט אנשי לשון הקדש, שפעם יבארו דבורם באר היטב, ופעם יאמרו הצרך במלות קצרות, שיוכל השומע להבין טעמם. ודע, כי המלות כגופות, והטעמים כנשמות; והגוף לנשמה הוא כמו כלי. על כן משפט החכמים בכל לשון, שישמרו הטעמים, ואינם חוששים משנוי המלות, אחר שהם שוות בטעמים... כי עשרת הדברים הכתובים בפרשה הזאת הם דברי השם בלי תוספת ומגרעת, והם לבדם הכתובים על לוחות הברית... ועשרת הדברים הכתובים בפרשת 'אתחנן' (דברים ה, 6–18) הם דברי משה; והראיה הגמורה, ששם כתוב פעמים 'כאשר צוך ה' אלהיך' (דברים ה, 12, 16)... והנה דברי משה – כאשר מפרש בדברי רבקה (בראשית כז, 6–10), וכבר אמרתי, כי 'אבני שהם' (שמות כה, 7), 'ואבני שהם' (שמות לה, 9) – שוה; גם כן 'לא תנאף' (שמות כ, 12) 'ולא תנאף' (דברים ה, 16), 'ושוא' (דברים ה, 17) ו'שקר' (שמות כ, 13) – בני אב אחד הם; גם 'תחמוד' (שמות כ, 14) ו'תתאוה' (דברים ה, 18) מבטן אחד יצאו. והשם אמר 'לא תחמד בית רעך' (שמות כ, 14), כי אנשי השכל יקנו בית, ואחר כך אשה, ואחר כך עבד ואמה ושור וחמור לחרוש שדהו; וכן הם סדורים בפרשה הזאת. ומשה סדרן על דרך אחרת; כי הבחורים חומדים אשה תחלה, ואחר כך בית. וכנגד הבית – השדה (דברים ה, 18); ובעבור השדה הקדים שור וחמור שיחרוש בהם, ואחרי כן עבד ואמה; וכלל באחרונה 'וכל אשר לרעך' (דברים ה, 18), כאשר כלל השם (שמות כ, 14). ובעבור כי בדברי משה דברי השם מעורבים עם פירושי משה, על כן כתיב 'את הדברים' (דברים ה, 19) ולא 'כל הדברים', כאשר כתוב בראשונה (שמות כ, 1).

דברים ה, 6-19	שמות כ, 1-13
	וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר.
אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.	אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. לא יהיה לך אלהים אחרים על פני.
לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ. לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשנאי. ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותו מצותי.	לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ. לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי. ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי.
לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא.	לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא.
שמור את יום השבת לקדשו כאשר צוה ה' אלהיך. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ושוורך וחמורך וכל בהמתך וגרף אשר בשעריך למען ינוח עבדך ואמתך כמוך. וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויצאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרע נטויה על כן צוה ה' אלהיך לעשות את יום השבת.	זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך ובהמתך וגרף אשר בשעריך. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי על כן ברח ה' את יום השבת ויקדשהו.
כבד את אביך ואת אמך כאשר צוה ה' אלהיך למען יאריך ימיה ולמען ייטב לך על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.	כבד את אביך ואת אמך למען יארכו ימיה על האדמה אשר ה' אלהיך נתן לך.
לא תרצח	לא תרצח
ולא תנאף	לא תנאף
ולא תגנב	לא תגנב
ולא תענה ברעך עד שקר.	לא תענה ברעך עד שקר.
ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך.	לא תחמד בית רעך לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמרו וכל אשר לרעך.
את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם ברה.	

תשובות דונש בן לברט, 102

כל מילה שתהא במקרא שנאמרה, בין מצדיק בין מכופר, לפי שכל דבר שתראנו שם, ואפעלפי (!) שהוא סומך לדובר אותו, אם רשע אם צדיק הוא, אינו כך, בלתי הכל דברי המק' ב"ה (המקום ברוך הוא), שציוה בו נביאיו לכתבו בספריהם הקרואין על שמם, והם ספרי אלהינו יתברך שמו ויתעלה זכרו. ואני תמה מן האומר כי ישעיה היה לשונו צח וכן עמוס כי הוא אשר ישר בעיניו. וזו טעות היא לפי שדברי המקרא כלו דברי הקב"ה.

ראב"ע, ספר ההגנה על רס"ג, פט

ויאמר הגאון (היינו רס"ג) כי ישעיה היה לשונו צח ועמוס, ויאמר ר' אדנים כי זאת טעות גדולה, לפי שכל דברי המקרא הם דברי השם; והטעות הגדולה הוא (!) ביד ר' אדנים, כי טעמי המילות הם כרוחות ודמיונות יחדשם השם בנשמת הנביא, והוא ירכיב הטעמים כפי כחו שקבל בתחלה מהשם וכפי תולדתו ומשפטו.

'כחו' – כוח החיות המלווה את האדם מהולדתו ולכל אורך חייו.

'תולדתו' – טבעו ואופיו.

'משפטו' – דרכו וסגנונו.

ראב"ע, הקדמת פירושו לישעיהו

השם אחד ודברו אחד, רק המילות משתנות כפי כח כל נביא, כי אין מעלותם שוות; יש מהם שנבואתם בחזיון לילה כמו אברהם וגד החוזה, גם כן ישעיהו.

פירוש ראב"ע הארוך לשמות כ, 2; יסוד מורא וסוד תורה, השער העשירי, ב

'השם לבדו הוא העומד בלא שינוי', 'הברואים הם) חלקים משתנים', 'השם אחד, והשנוי יבא מהמקבלים, והשם לא ישנה מעשיו, כי כלם הם בחכמה'.

ראב"ע, הקדמת פירושו לקהלת

אין לנו יכולת לדמות מעשה האלהים כי אם אל מעשיו, בעבור היות הכל מעשיו, הנה ראינו: ילבינו הבגדים השטוחים לשמש, ויחשכו פני הכובס; והלא הפועל אחד יוצא מפועל אחד?! לכן השתנו הפעלים בעבור השתנות תולדות המקבלים.

פירוש ראב"ע לבראשית א, 1

דע, כי משה אדוננו לא נתן התורה לחכמי לב לבדם, כי אם לכלל, ולא לאנשי דורו לבדם, כי אם לכלל דור ודור. והוא לא דבר במעשה בראשית (פרקי הבריאה), כי אם על העולם השפל (הארצי) שנברא בעבור האדם, על כן לא הזכיר המלאכים הקדושים.

פירוש ראב"ע לדברים לב, 39

ולפי דעתי, שהתורה נתנה לכלל, לא לאחד לבדו, ודבר העולם הבא – לא יבינינו אחד מני אלף, כי עמוק הוא.

קוראן, סורה 2 (הפרה), 59, 75, 79; סורה 3 (בית עמרם), 78

בני העוולה אמרו דבר אחר מאשר נצטוו להגיד, על כן הורדנו על בני העוולה מגפה מן השמים, כי היו מופקרים.

הן יש וחבורה מהם תשמע את דבר אלוהים ואז תטה אותו ביודעין לאַחַר שעמדה על פשרו. יש בהם חבורת אנשים ההופכים בלשונם את מילות הספר למען תחשבו כי גרסתם היא מן הספר, ואולם אין היא מן הספר. אבוי לכותבים כמו ידיהם את הספר ואַחַר אומרים, זאת מעם אלוהים.

ראב"ע, הפירוש הקצר לשמות יג, 18

הצער שאנחנו בו עם חכמי ישמעאל.

שיעור 4: התהוות התורה מהמחצית השנייה של ימי הביניים, ועד לעת החדשה המוקדמת

פירוש רמב"ם למשנה, סנהדרין י, א

היסוד השמיני הוא תורה מן השמים. והוא, שנאמין שכל התורה הזו הנמצאת בידינו היום הוזה היא התורה שניתנה למשה, ושהיא כולה מפי הגבורה, כלומר שהגיעה אליו כולה מאת ה' הגעה שקורים אותה על דרך ההשאלה דבור, ואין יודע איכות אותה ההגעה אלא הוא עליו השלום אשר הגיעה אליו, ושהוא במעלת לבלר שקורין לפניו והוא כותב כולה תאריכיה וספוריה ומצותיה, וכך נקרא 'מחוקק' (על פי במדבר כא, 18).

משנה, סנהדרין י, א: אלו שאין להם חלק לעולם הבא... האומר... אין תורה מן השמים.

בבלי, עירובין נד ע"ב: תנו רבנן: כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה.

בבלי, בבא בתרא טו ע"א: הקדוש ברוך הוא אומר ומשה אומר וכותב.

ואין הבדל בין 'ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען' (בראשית י, 6), 'ושם אשתו מְהִיטְבָאֵל בת מְטָרְד' (בראשית לו, 39), או 'אנכי ה'" (שמות כ, 2), 'ושמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד' (דברים ו, 4), הכל מפי הגבורה והכל תורת ה' תמימה טהורה קדושה אמת. ולא נעשה מנשה אצלם כופר ופוקר יותר מכל כופר אחר אלא לפי שחשב שיש בתורה תוך וקלפה, ושאלו התאריכים והספורים אין תועלת בהם, ומשה מדעתו אמרם, וזהו ענין אין תורה מן השמים, אמרו שהוא האומר שכל התורה כולה מפי הקדוש ברוך הוא חוץ מפסוק אחד שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו וזה הוא כי דבר ה' בזה – יתעלה ה' ממה שאומרים הכופרים – אלא כל אות שבה יש בה חכמות ונפלאות למי שהבינו ה', ולא תושג תכלית חכמתה, 'ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים' (איוב יא, 9). ואין לאדם אלא להתפלל כמו דוד משיח אלהי יעקב שהתפלל 'גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך' (תהלים קיט, 18).

וכן פירושה המקובל גם הוא מפי הגבורה, וזה שאנו עושים היום צורת הסוכה והלולב והשופר והציצית והתפילים (היינו תפילין) וזולתם היא עצמה הצורה שאמר ה' למשה ואמר לנו, והוא רק מוביל שליחות נאמן במה שהביא, והדבור המורה על היסוד הוזה השמיני הוא אמרו 'בזאת תדעון כי ה' שלחני וכו' כי לא מלבי' (במדבר טז, 28).

משנה סנהדרין י, א: אלו שאין להם חלק לעולם הבא... האומר... אין תורה מן השמים.

בבלי, סנהדרין צט ע"א: 'כי דבר ה' בְּזֶה [נְאֻת מְצֻוֹתוֹ הַפֶּר הַכֶּרֶת תִּכְרֵת הַנֶּפֶשׁ הַהוּא עֲוֹנָה בָּהּ]' (במדבר טו, 31) – זה האומר אין תורה מן השמים. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקדוש ברוך הוא אלא משה מפי עצמו – זהו 'כי דבר ה' בְּזֶה'. ואפילו אמר: כל התורה כולה מן השמים, חוץ מדקדוק זה, מְקַל וְחֹמֶר זֶה, מגזרה שוה זו – זה הוא 'כי דבר ה' בְּזֶה'.

בבלי, סנהדרין צט ע"ב: מנשה בן חזקיה שהיה יושב ודורש בהגדות של דופי. אמר: וכי לא היה לו למשה לכתוב אלא 'אחות לוטן תמנע'

ספרי זוטא, ס' לא: 'כי דבר ה' בזה' זה האומר למה נכתב זה.

הקדמת פירוש רד"ק לבראשית

ואומר בתחלה, כי משה רבינו כתב כל התורה מפי הגבורה, מ'בראשית' (בראשית א, 1) עד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, 12). ושמנה פסוקים האחרונים (דברים לד, 5-12) – מחלוקת בין רבותינו ז"ל (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב – טו ע"א); כי יש אומרים כי יהושע כתבם. וכן צריך להאמין, כי הכל נאמר ברוח הקודש ומפי הנבואה למשה רבינו עליו השלום; כי איך ידע משה רבינו כל הספורים אשר בספר בראשית, וממי קבלם, והוא במדבר? אלא באמת כלם נאמרו לו מפי האל יתעלה. ובדברי רבותינו ז"ל (בבלי, סנהדרין צט ע"א): האומר אין תורה מן השמים, אין לו חלק לעולם הבא. ואמרו: 'כי דבר ה' בְּנֵה' (במדבר טו, 31) – זה האומר: אין תורה מן השמים; ואפילו אמר: כל התורה מן השמים, חוץ מפסוק זה, שלא אמרו הקדוש ברוך הוא, אלא משה אמרו מפי עצמו, זהו: 'כי דבר ה' בְּנֵה'. ואפילו אמר: כל התורה כלה מן השמים חוץ מדקדוק זה, מקל וחומר זה, מגזרה שוה זו – זהו 'כי דבר ה' בְּנֵה'.

פירוש רד"ק לבראשית ב, 14; ה, 29; ז, 24; כב, 1; תהלים קיט, 1; הפירוש על דרך הנסתר לבראשית ב, 10

משה רבינו עליו השלום כתב הדברים האלה כלם ברוח הקודש מפי הגבורה; 'וכתב משה רבינו מפי הגבורה ספור שמות אלה האנשים'; 'וכל זה ידע משה רבינו ברוח הקודש, כשאר הדברים הספורים; 'תורה שכתב משה רבינו עליו השלום מפי האל'; 'כי משה רבינו כתב התורה מפי האל יתברך'; 'משה רבינו עליו השלום כתב אלה הדברים כלם ברוח הקודש מפי הגבורה.

פירוש רד"ק לדברי הימים א, א 7; בראשית י, 4

<p>דברי הימים א א, 7: ובני יון אלישה ותשישה כתים ורודנים</p>	<p>בראשית י, 4: ובני יון אלישה ותשיש כתים ודנים</p>
<p>ורודנים – כתוב ברי"ש ראשונה, ובספר בראשית כתוב בשני דל"תין 'ודנים' (בראשית י, 4). ולפי שהדל"ת והרי"ש קרובים בכתבן, והרואים בספרי היחסים הנכתבים בימים הקדמונים – יש שהיו קוראים בדל"ת ויש שהיו קוראים ברי"ש, ונשארו השמות לפני בני אדם (נוסח אחר: 'כפי בני אדם') בדל"ת וברי"ש. לפיכך נכתב בספר בראשית באחת מהקריאות ונכתב בספר הזה באחרת, להודיע, כי הכל שם אחד, ואם זה קורא בדל"ת וזה קורא ברי"ש.</p>	<p>וכן 'רבלתה' (מלכים ב כה, 6) ברי"ש, ו'דבלתה' (יחזקאל ו, 14) בדל"ת; וכן 'רעואל' (במדבר ב, 14) ברי"ש, ו'דעואל' (במדבר א, 14) בדל"ת. וכן תשתנה הקריאה בוי"ו וביו"ד לפי שהם קרובים בכתבם. וכן תשתנה בנחות האל"ף ובה"א בתכלית המלה, כמו ב'סבתא' 'וסבתכא' (דברי הימים א א, 9; בראשית י, 7), כי האל"ף והה"א אחיות, אותיות הנשימה, ומי שירצה לכתוב אל"ף יכתוב, ולכתוב ה"א יכתוב.</p>
<p>ודנים – בשני דלתי"ן, ובדברי הימים 'ורודנים', ברי"ש ראשונה, ושם (היינו בפירושו לדברי הימים) כתבנו טעם החלופין. והדל"ת והרי"ש קרובים במכתב, לפיכך טעו הרואים בכתב השם ראשונה; יש קראו בדל"ת ויש קראו ברי"ש. ומשה רבינו קראו בדל"ת, לפי שבאתהו רוח הקדש, ועזרא כתב ברי"ש, להודיע, כי הם הם הכתובים, אלא שיש קוראים בדל"ת ויש ברי"ש. וכן 'דיפת' (בראשית י, 3) ו'דיפת' (דברי הימים א א, 6).</p>	

הקדמת פירוש רמב"ן לבראשית

והטעם לכתיבת התורה בלשון הזה (מבלי להזכיר שמושה כותב), מפני שקדמה לבריאת העולם, אין צריך לומר ללידתו של משה רבנו, כמו שבא לנו בקבלה, שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה; והנה משה – כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב, ולכן כתב סתם. אבל זה אמת וברור הוא, שכל התורה, מתחלת ספר בראשית עד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, 12) – מפיו של הקדוש ברוך הוא לאזנו של משה, כענין שנאמר להלן 'מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו' (ירמיהו לו, 18)...

עוד יש בידינו קבלה של אמת, כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחר, כאלו תחשוב על דרך משל, כי פסוק בראשית [בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ] יתחלק לתיבות אחרות, כגון 'בראש' 'יתב' 'רא' 'אל' 'הים', וכל התורה כן, מלבד צרופם וגימטריאותיהם של שמות... ומפני זה ספר תורה שטעה בו באות אחת במלא או בחסר, פסול, כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ספר תורה שיחסר בו ו' אחד ממלת 'אותם' שבאו מהם שלשים ותשעה מלאים בתורה; או שיכתב הו' באחד משאר החסרים, וכן כיוצא בזה, אע"פ שאינו מעלה ולא מוריד, כפי העולה במחשבה. וזהו הענין שהביא גדולי המקרא למנות כל מלא וחסר בכל התורה והמקרא...

ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה, בענין הזה שהזכרנו היה, שהיתה הכתיבה רצופה, בלי הפסק תיבות, והיה אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות, ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה, ונתנה למשה רבנו על דרך חילוק קריאת המצות, ונמסר לו על פה קריאתה בשמות. וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי כולו רצוף, ויתחלק לתיבות של שלש אותיות ולחלוקים אחרים רבים, כפי השמוש לבעלי הקבלה.

פירוש רמב"ן לדברים לא, 24-26

וַיְהִי כְּכֹלֹת מֹשֶׁה לְכַתֵּב אֶת דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר עֵד תָּמָם. וַיִּצַּו מֹשֶׁה אֶת הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית ה' לֵאמֹר. לְקַח אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׁמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה שָׁם בְּךָ לְעֵד (דברים לא, 24-26).

מתחלה כתב את התורה ויתנה אל הכהנים, כאשר נאמר למעלה (דברים לא, 9: וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָהּ אֶל הַכֹּהֲנִים), ולא אמר להם אנה יניחו אותה; ואחרי כן נצטוו בשירה הזאת, ויכתוב אותה וילמדה את בני ישראל בו ביום (דברים לא, 22), והנה הוסיף אותה על התורה. ויהי ככלותו לכתוב הכל בספר התורה, אז צוה את הכהנים: 'לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם' – שיהיה מונח בארון מן הצד, כי מעתה לא יגעו בו כלל להוסיף או לגרוע; וזה טעם 'ויהי

ככלות משה לכתוב... עד תומם'... ויתכן, כי אחרי שכתב השירה וילמדה את בני ישראל (דברים לא, 22: וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא וַיְלַמְּדָהּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל) איש איש לשבטיהם – שהביאם לפניו אל בית המדרש – כתבה בספר התורה, וצוה את הכהנים 'לקוח את ספר התורה הזו'; לומר, שגם השירה תהיה מונחת בארון עם התורה, שהיא מכלל התורה, כי היא 'שם לעד'.

הקדמת פירוש רמב"ן לדברים

ההקדמה לדברים: 'הספר הזה ענינו ידוע, שהוא משנה תורה, יבאר בו משה רבינו לדור הנכנס בארץ רוב מצות התורה הצריכות לישראל', ומשה 'יחזיר (כלומר יחזור על) המצות הנוהגות בהם פעם אחר פעם, להוסיף בהן ביאור'.

פירוש רמב"ן לדברים א, 5

וטעם '[בְּעֵבֶר הִירְדֵן בְּאֶרֶץ מוֹאָב] הוֹאִיל מֹשֶׁה [בְּאֶרֶץ הַתּוֹרָה הַזֹּאת]' – שרצה לבאר להם את התורה; והזכיר כן, להודיע כי מעצמו ראה לעשות כן, ולא צוהו השם בזה; מלשון 'הואל נא ולין' (שופטים יט, 6); 'ולו הואלנו ונשב' (יהושע ז, 7), וכן רבים.

פירוש רמב"ן לדברים כו, 16

היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות [אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֶת הַמִּשְׁפָּטִים] – הנה השלים משה לבאר את התורה ולחדש כל המצות אשר צוה אותו השם לחדש להם, ולכך אמר: 'היום הזה ה' אלהיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים' – כי כבר השלמתי לך הכל.

יוסף חיון, מגיד משנה

שאלתי ובקשתי, אם המשנה תורה הזו ספר 'אלה הדברים' היה מאת ה' מן השמים, והדברים שבאו בו הם כיתר דברי התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ומ'בראשית' (בראשית א, 1) עד 'לעיני כל ישראל' (דברים לד, 12) אלו ואלו דברי אלהים חיים, או אם משנה תורה משה מעצמו חברו כמבאר מה שהבין מהכוונה האלהית בביאור המצות?

יוסף חיון, מגיד משנה

1. (מה) צורך השנות הדברים במשנה תורה, אם היה הנותן אחד, ואם באו בדרך ביאור, למה חתם משה בדבורו בראשונה והוצרך אח"כ לבאר.
2. למה ארבעת החומשים הראשונים באו בלשון נסתר השלישי המדבר (גוף שלישי), וספר "אלה הדברים" כתב משה בלשון מדבר בעד עצמו (גוף ראשון) עד "וילך משה" (דברים לא, 1), שחזר לדבר בלשון נסתר כבראשונה, ודברי האל איך יחסם משה לעצמו.
3. אם היו הדברים דברי אל חי מהו אמרם ז"ל... "קללות שבמשנה תורה בלשון יחיד אמורות ומשה אמרם מעצמו" (מגילה לא ע"ב).

יוסף חיון, מגיד משנה

1. איך בא ספר כתב משה מעצמו בתוך ספרי האל יתברך, ויהיו תחילת הדברים מפי האל ומ"וילך" עד הסוף ג"כ (גם כן), ובאמצעיתם יבאו הדברים אשר אינם מפי הגבורה, והוא זר מאד.
2. למה בא בתוך דברי משה המדבר בעדו בלשון נסתר, "ואלה הדברים" וכו' (דברים א, 1), "וזאת התורה אשר שם משה" וכו' (דברים ד, 44), "אז יבדיל משה" וכו' (דברים ד, 41).
3. אם משה אמרו מעצמו, איך באו בו מצות רבות מחודשות לא נזכרו עדיין, והוא א"כ (אם כן) תורה חדשה לא ביאור אליה.
4. מה ענין אמרם ז"ל "כי דבר ה' בזה זה האומר כל התורה מן השמים חוץ מפסוק אחד שמשה אמרו מעצמו (בבלי, סנהדרין צט ע"א).

יוסף חיון, מגיד משנה

החלקים שאמר (משה) מעצמו, האמירה לבדה היתה מעצמו לא הכתיבה. כי אע"פ שאמרן מעצמו לא כתב דבר מעצמו מהם בתורה חלילה לו. אבל כתיבתם היתה בכל (!) התורה שכתבה ע"ה מפי הגבורה, ולא כתב מעצמו אפילו אות אחת, והסכים השם על ידו ויישרו בעיניו דבריו אשר דבר לעמו. ולכן אמרם למשה בפיו וסדר כתיבתם בזה הלשון בעצמו מפיו ויקרא אליו כל דברי התורה, והוא כותב בספר התורה בידו כפי מה שהם כתובים בו, לא יחליף ולא ימיר דבר ממה שדבר לו השם, וזהו שרש התורה.

לא סודרו ולא נכתבו אלה הפסוקים בספר הזה (ספר דברים) זולתי אחר שהשלים לדבר משה ע"ה דברי הספר הזה, ואז כתבם מפי השם ככל דברי התורה.

שו"ת שלמה בן שמעון דוראן, סימן כא

ומה שאמר בפרק 'הספינה' (מגילה לא ע"ב) קללות שבת"כ (בתורת כוהנים) מרע"ה (משה רבינו עליו השלום) אמרן ומפי הגבורה אמרן ושבמשנה תורה משה אמרן ומפי עצמו אמרן, הכונה היא שכל התורה זולת משנה תורה לא אמר משה דבר אלא (כמו ששמע) מפי הגבורה כך היה אומר לישראל. ומשנה תורה, תחלה דבר משה כל אותן דברים לישראל מעצמו, ואח"כ בסוף הארבעים שנה, בשעת פטירתו, צוהו י"ת (ה' יתברך) לכתוב כל אותן דברים, והיה הקדוש ב"ה אומר לו והוא כותב כענין שנאמר להלן 'מפיו יקרא אלי כל הדברים האלה ואני כותב בספר בדיו' (ירמיהו לו, 18) ודברי ר' שמעון בבבא בתרא), וכמו שפירש אדוננו הרמב"ן ז"ל בתחלת ה'דושי התורה שלו (הקדמת רמב"ן לפירושו לתורה). וקללות שבתורת כהנים לא אמרן משה לישראל עד ששמען מפיו של הקדוש ב"ה. ושבמשנה תורה, בתחלה אמרן משה לישראל מעצמו, ואח"כ צוהו הקדוש ב"ה אחד לאחד, וכתבן משה מפיו של הקדוש ב"ה.

סעדיה עדני, פירוש למשנה תורה, יג, ז

וחלילה שיהיה אחד מהחכמים סובר שמשנה רבינו כתב אות אחת בתורה מפי עצמו, אלא עניין זה המאמר כך, שהקב"ה אמר למשה שיאמר לישראל קללות שבתורת כהנים על לשון הקב"ה, שאמר 'ואם לא תשמעו לי' (יקרא כו, 18), 'והבאתי עליכם חרב' (ויקרא כו, 25), 'ויסרתי אתכם' (ויקרא כו, 28) וכו'. ובסוף שנת הארבעים, כשהוכיח משה את ישראל, והחזיר להם רוב ענייני התורה, ופירש בה מה שסתם בתחלה, גם כן החזיר עניין התוכחה, ואמר אותה על לשון עצמו: 'והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך' (דברים כח, 15), 'יולך ה' אותך' (דברים כח, 36), 'יתנך ה'' (דברים כח, 25). ואל תתמה על זה, שהרי בכמה מקומות בתורה אמר בזה הלשון, כגון: 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך' וכו' (דברים י, 12), 'ואהבת את ה' אלהיך' (דברים ו, 5), 'והיה כי יביאך' (שמות יג, 5) וכו'. וכשבא לכתוב התורה ביום מותו, צוהו השם שיכתוב כל מקום בלשון שאמר אותו לישראל, כתב קללות שבתורת כהנים על לשון השם ושבמשנה תורה על לשונו. זהו פירוש זה המאמר.

שיעור 5: התהוות התורה בעת החדשה ועד ימינו

משה מנדלסון, ביאור נתיבות השלום על בראשית ב; יצחק שמואל רג'יו (יש"ר), ביאור יש"ר על בראשית ב

אין ספק שמרע"ה (משה רבנו עליו השלום) שמע את כל דברי התורה מפי הגבורה; היות תורתנו כתובה ע"י מרע"ה הוא דבר מוסכם ואמיתי אצל כל בעלי השכל; כל עדת בני ישראל מחוייבים להאמין באמונה שלימה שזאת התורה אשר שם משה איש האלהים לפנינו היא אלהית, כלומר ניתנה לו מאת הבורא יתברך מראשיתה עד אחריתה... והנה מזמן נתינת התורה ואילך נתאמת העיקר הגדול הזה, ר"ל אלהיות התורה; אמת הדבר שהתורה הזאת היא אלהית מצד אופן נתינתה; בכתיבת ספר תורת ה'... הכל באצבע אלקים ובהשגחה אלקית פרטית... ולא נאמר ח"ו (חס ושלום)... שהכל נפל במקרה... התורות והחקים והמשפטים והעדות וספורי קודש שניתנו למשה בסיני הן הן המצויות עתה בידינו.

שלמה שכטר, Higher Criticism; זאב יעבץ, תוצאות החטיטות והחקיקות; יצחק אייזיק הלוי, דורות הראשונים, ו; אברהם שמואל הרשברג, החקירה; צבי גרץ, דרכי ההיסטוריה; אברהם קורמן, מבוא לתורה

ביקורת גבוהה – אנטישמיות גבוהה; שנאה כבושה ומשטמה עזה לישראל, וגאווה ובוז, זלזול וקלון לספרי קדשנו אשר יקפואו את דם כל איש עברי לשמען; שנאת עולם לעם עולם; מצאו להם סופרי העמים דרך אחרת להשפיל כבוד העם העתיק הזה גוי מעולם, הם נסו כוחם להסיר כבוד תורתנו; התעטפה השנאה לישראל בטלית שכולה מדעית; את שנאתו לאף היהודי שופך ולהויזן על אברהם, משה, ועזרא; תורתנו (של פרידריך דליטש) הכשירה את הקרקע לתורה הנאצית; (הרמן גונקל) אדם בעל נפש סדיסטית-חולנית; מוכנים להפוך לאליל כל חלאת אדם בין אם שמו היטלר.

משה (חתם) סופר, שו"ת, ו, פו

המתחדשים למיניהם (הם) כצדוק ובייתוס בימי חכמי המשנה וענן ושאוול (הקראים) בימי הגאונים. רובם בגדו בתורה ובמצות, רבים מהם מחללי שבת בפרהסיא, ומהם שהעיזו לומר שאינם מאמינים בתורה ושאר דברי אפיקורסת.

משה (מהר"ם) שיק, שו"ת, ב, שה

כיון שכפרו בתורה מן השמים כאשר יעיד על זה הרבה מדבריהם וספרי מינים שלהם, א"כ (אם כן) הרי הם אינם יהודים וכגויים גמורים.

שמואל דוד לוצאטו (שד"ל), אגרות; שמעון ברנפלד, דור חכם; יוסף קלוזנר, הסטוריה של הספרות העברית, ה; אברהם קורמן, מבוא לתורה

(קוראים) בעינים עצומות; עורים הנשענים על עורים; מומי הדור; אינם משתתפים עמי להלחם מלחמות ה' נגד האטיזמוס; הם, כנביאי השקר, מחניפים לאנשי הדור ונושאים פנים בתורה, ומחזיקים ידי עוברי עברה; עושים עצמם כקופים ללמוד מן האומות, ולמצוא חן בעיניהם; שנאה כבושה (לעמם), חפצם להרוס, לנתוש ולנתוץ, אפיקורוסים להכעיס; שנאתי מאסתי את יאסט (יצחק מרדכי יוסט), וכל עוד נשמתי בי ולב טהור לא יזח מקרבי אשנאהו... על דבריו אשר כתב... להוכיח היות ספר התורה מלוקט ומחובר ממגלות מגלות מכותבים שונים הסותרים לפעמים זה את זה; (שטופי) שנאה עצמית, יהודים מלומדים ומלומדים למחצה, בעלי אופי חלש, אשר תמורת נזיד עדשים היו מוכנים למכור את הבכורה, לא עבדו ישראל עבודה זרה אלא כדי להתיר להם עריות בפרהסיה (על פי בבלי, סנהדרין סג ע"ב).

דוד כהנא, מסורת סייג לתורה; הראי"ה קוק, אדר היקר; דוד צבי הופמן, ראיות מכריעות נגד ולהיזן

חלוק פסוקים למחלקותם כפי שגעונו (של החוקר) ושגעון רבים ההולכים תועה בעינים עצומות אחריו. באה האשורולוגיא לעולם, ונקפה את הלבבות, בדמיונים שמצאה, לפי השערותיה הפורחות-באור, בין תורתנו הקדושה לדברים שבכתבי-היתדות.

הזיוף והשקר אשר במעשה-הבקרת; שרירות הלב; ההחלטה המשונה וחסרת-הטעם; מסקנת שוא ותרמית; תכסיס; מעשה זדון ביקרתי; הדעה הכוזבת; בקרת טנדנציוזית (מגמתית) שבעזרתה יכולה כל השערה שבעולם להפטר מכל המכשולים שעל דרכה; בדיה שבדו המבקרים מלבם; טובתה והנאתה של הדעה המשוחדת; מסקנות הסוביקטיביות והחסרות כל יסוד; עמודים רפים ונרקבים שעליהם נכונה כל השיטה המודרנית; קורי עכביש; משענות רפויים.

צבי ישראל טאו, צדיק באמונתו יחיה; צבי יהודה קוק, שיחות הרב צבי יהודה; מנחם בן, מי צייר את הרקפת?; שלמה אבינר, יוצר אור

מי שאין לו אמונה באלוהיות של הדברים ובנשגבותם... כלל לא יבין את כתבי הקודש. כל המחקרים שלו, כל החיטוטים שלו... הנם כולם בבחינת הבל.

וכאשר חסרה אותה ענווה והתבטלות (בפני אלוהים) באים חוקרים יהודים או גויים, זה לא משנה,

ומחטטים בכתבי הקודש.

אנשים מצומצמים ונאחזים בגויים אפיקורסים ושוכחים את המקור האחד של דבר ה'.

ביקורת המקרא האקדמית המיובשת, האפיקורסית והמחליאה.

הבל פסבדו-מדעי, נכתב בידי כל מיני חכמים בעיני עצמם, בדרך כלל מזן החוקרים האקאדמאיים למיניהם, 'פרופסורים למקרא' בעלי 'השכל המוגבל האקדמי'.

חוברי החבר חתכו וגזרו את התנ"ך על-פי המצאות דמיונם ולפי השערותיהם הפורחות באוויר (על פי: לא תלמד לעשות פתועבת הגוים הָהֵם. לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף. וחבר חבר ושאל אוב וידעני ודרש אל המתים. כי תועבת ה' כל עשה אלה. דברים יח, 9-12).

דוד כהנא, מסורת סייג לתורה

דברי התורה אחוזים ושלובים ביחד ומרועה אחד נתנו ותורת ה' תמימה; רק רוח אחד לכלם ומרעה אחד נתנו; אחרי כל הדברים והאמת האלה נראה, כי פרשת בלעם עתיקת יומין היא, ומאת אדון הנביאים נכתבה; אכה"ג (אנשי כנסת הגדולה) לא תקנו בכתובים מדעתם כלל... ויראו לשנות אף קוצו של יוד.

דוד כהנא, מסורת סייג לתורה

(קוראים) בעינים עצמות; כבוד שפינוזה בנוגע לפילוסופיא במקומו מונח, אך בדברים הנוגעים לידיעת התנ"ך ולקורות היהודים היה כמעט איש בער ועם הארץ; ובאמת כשם שגדלה ידיעת החכם גרעטץ (צבי הירש גרץ, 1817-1891) בתולדות ישרון (ישראל) עד מאד, כן קטנה השגתו בכתבי הקדש עד להפליא.

מנחם הרן, חקירת המקרא; דוד גרויבארט, ביקורת על ספר אור חדש

המתווכח המובהק ביותר, לוחם מלחמתה של הדתיות האדוקה, בכל תקופת ההשכלה; קנאת ה' אכלה בו... ועל כן שם לו לחק להחזיק רק במשענת הקבלה והמסורת, ואמנם מלא את אשר הבטיח; כל המדע המקראי לא הזיז אותו אף מלוא-נימה מן העמדה המסורתית.

דוד כהנא, מסורת סייג לתורה

בדבר שנוי הלשון מהספר דברים נגד הד' ספרים הראשונים, וגם מה שידבר שם משה בלשון נסתר ופה בלשון נוכח, אין לתמוה כלל ולהביא ראיה על אֶחָזֵר זִמְנוּ; כי הד' ספרים נתחברו אחת לאחת ממגילות שונות ישנות מאד ונסדרו בסדר נכון, וכמו שאמרו חז"ל: 'תורה מגלה מגלה נתנה' (בבלי, גיטין ס ע"א), אך הספר דברים הם דברי משה ממש, ולזה שונים דבריו ומליצותיו מאד, וכמו שנאמר בתחלת הספר: 'אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן' (דברים א, 1); ורק כותב או מסדר התורה שת עליהם נוספות לקשור הענין בטוב טעם ודעת, וכן אמרו ג"כ חז"ל: 'הושע כתב ספרו ושמונה פסוקים שבתורה' (בבלי, בבא בתרא יד ע"ב), וכל ראיות החוקרים מהכתובים: 'ואמר הדור האחרון' וגו' (דברים כט, 21), 'וישלכם אל ארץ אחרת כיום הזה' (דברים כט, 27), כי נכתבו הדברים אחר גלות בבל או עשרת השבטים – אין דבריהם נכונים כלל, כי משה איש אלהים דבר פה רק בלשון נבואה ולא יותר, ודברי משה הם ולא הוספה מאוחרת, והעד על זה דברי הכתוב השני: 'הנסתרות לה' אלהינו' וגו' (דברים כט, 28), אשר אין להם חיבר וקישר פה, ונעלם כונתם מהמפרשים; ובאמת הם רק דברי כותב או מסדר התורה, כי משה מרוב קנאתו לה' סיים דבריו פה וניבא על העם לרעה באחרית הימים, ולבל ירך וימס לב העם להאמין כי רעה נגד פניהם, הוסיף כותב התורה בסוף דבריו לחזק את רוחם ולנחמם, ואמר: 'הנסתרות לה' אלהינו', ורק לפניו לבדו נגלו תעלומות, אבל הנגלות לנו ולבנינו לעשות את דברי התורה הזאת, וכל זמן שאנו שומרים את התורה אין לפחוד מאומה.

וכונת חז"ל 'משה כתב ספרו' – על ספר דברים, כמו שנרשם על הספר: 'אלה הדברים אשר דבר משה' (דברים א, 1), וכן אמרו חז"ל (מגילה לא, ע"ב): 'אמר אביי לא שנו אלא בקללות שבתורת כהנים (ויקרא כו), אבל בקללות שבמשנה תורה (דברים כח) פוסק, מאי טעמא? הללו – בלשון רבים האמורות, מפי הגבורה אמרן, והללו – בלשון יחיד אמורות, משה מפי עצמו אמרן' עכ"ד... ובריש פרשת מסעי יספר כותב התורה כי משה כתב ספר לעצמו הכולל מאורעות המסעות 'מוצאיהם למסעיהם' (במדבר לג, 2), אך פה (בפרשת מסעי) יביא ענין המסעות רק בקיצור 'מסעיהם למוציאיהם' (במדבר לג), כמו שאומר 'ויסעו ב"י מרעמסס' וגו', 'ויסעו מסכת' וגו' (במדבר לג, 5-6), והבן.

דוד כהנא, מסורת סייג לתורה

וכל הלחץ מהמפרשים בשני הפסוקים האלה 'תורה צוה לנו משה' וכו', 'זיהי בישרון מלך' (דברים לג, 4-5), אשר ע"י יצאו מבלי ליחס ברכת השבטים למשה... – אין בדבריהם ממש, כי השני פסוקים האלה הם דברי כותב התורה, והם כעין מאמר מוסגר בברכת משה, ובמלת 'זיהי בישרון מלך' (דברים לג, 5) כון על משה, ומוסכם ג"כ חז"ל לזה כי 'מלך' סובב על משה.

וכל ברכת השבטים (דברים לג) הם דברי משה בעצמם, ורק כותב התורה הזכיר בכל פעם: 'וללוי אמר'

(דברים לג, 8), 'ולאשר אמר' (דברים לג, 24) – לדעת למי אמר הדברים, ושנה פה את סגנון לשונו בכונה ואמר: 'וזאת ליהודה' (דברים לג, 7) אשר לא אמר כן בכל השבטים, להגיד לנו מתחלה, כעין הקדמה, כי זאת אמר משה בפירוש על יהודה ולא על שמעון, אף כי כאן מקומו וראוי לו בכל זאת חלק כבוד ליהודה, ואמר: 'שמע ה' קול יהודה' (דברים לג, 7) ולא קול שמעון, רק כולל אותו בברכתו ולא יותר, ולו לא חטא כל כך – הזכירהו מיד אחרי ראובן בפירוש ולא מן הצד.

אבל כאשר בא עזרא וסיעתו לפרסם אותם (את כתבי הקודש) לפני המון העם, ראו כי יש דברים רבים בכתבי הקודש אשר אין לגלות אותם ברבים, כי אין להקל אף מעט בכבוד אנשים גדולים וחשובים לפני דלת העם לבל תצא מזה תקלה וכבוד אלהים יהיה לשמצה בעיניהם, וברוב חכמתם ראו כי עת לעשות לה' ולהעלים הדברים מעיני המון העם, והסירו מהר את כל המקראות שבכתבי הקודש אשר אי אפשר לפרסם אותם ברבים... וכאנשים ישרים ותמימים עשו מעשיהם, והשאירו לנו בקבלה ובמסורה רמו וסימן על החסר, והוא הפיסקא באמצע הפסוק, והכונה כי פה נפסק הספור וחסר מאמר שלם, וזה כלל גדול: כל פסקא חסר מאמר שלם.

הירשנזון, מלכי בקודש, ב, ו

אמנם האמונה (היא) כי משה כתב בעצמו את כל ספר התורה וחתמו, אך למעשה הפקפוק של אחדים בזה החושבים... כי נכתבה מאיש אמת אחר המספר את כל דבר ה' אל משה, השאלה הזאת איננה נכנסת כלל בהיסוד של הכופר בתורה ו"דבר ה' בְּזֶה" רק ביסוד "אמונת חכמים".

יש רשות בדברים שאינם הלכה למעשה לפרש שלא כדעת בעלי התלמוד, ממש כשם ש'לא יקרה עוון למי שיאמר שמושה לא כתב ספר איוב ("מושה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב". בבלי, בבא בתרא יד ע"ב), שאין בזה לא עיקר אמונה ולא דין והלכה. יחד עם זאת, 'כל המשנה מדעת חכמים גם בדבר שאינו הלכה למעשה עליו להביא ראיה נכונה. כל דברי החכמים הרבים והיחידים דברי אלקים חיים המה, ודרישות האמת אשר דרשו ואשר התוכחו בזה נכנסות במשא ומתן של עסק התורה, ובויכוח של אמת ושקר, אך לא בענין כפירת התורה ו"דבר ה' בְּזֶה" חס וחלילה.

החייב מי שאומר שמושה בדה מלבו דברים ואמרם בשם ה'. פטור אבל אסור ואיננו חייב כרת מי שכופר בפרשיות אחדות ואומר שהם נשתרבו אל פנימיות התורה ממקומות אחרים ולא משה כתבם.

מרטין בובר, חלקו של אדם; הנ"ל, שתי דרכי אמונה; הנ"ל, עוללות פרנץ רוזנצווייג, נהריים

לואיס ג'ייקובס, Principles of the Jewish Faith; הנ"ל, We Have Reason to Believe

משה מתרגם את ההתגלות, ההתגלות עצמה אינה נותנת דברים מנוסחים. האדם מקבל בהתגלות כוח וכיוון לשם תפישת דבר ה', תורה איננה חוק אלא הנחיה, הפניה, לימוד, הוראה, הדרכה. ודאי שההתגלות אינה מתן תורה; היא בכלל רק התגלות!, כוח גורלו של הספר, R: אנו פותרים אות זו לא ב"רידאקטור" (Redactor) אלא ב"רבנו" (Rabbenu).

אין דת ללא התגלות, המסר האלוהי הועבר אלינו דרך פעולותיהם ומחשבותיהם של בני אנוש. (התורה היא) תוצר אלוהי-אנושי – מושלמות אלוהית, קולו האותנטי של אלוהים לעומת אי-מושלמות אנושית.

אברהם יהושע השל, אלוהים מבקש את האדם; הנ"ל, תורה מן השמים, א; אמיל ל' פקנהיים,

מקס רוטנברג והרמן עזרא זלמן, בתוך: Milton Himmelfarb, The Condition of Jewish Belief

טקסט המקרא כמו שנמסר לידינו מורכב ממרגליות אלוהיות... משובצים מסגרת אנושית. אך מי מומחה יקום ויאמר לנו מה אלוהי, ומה מחוסר מעט מאלוהים?; לעתים קרובות מושמעת הדעה, שסמכותה של התורה נשענת על כך שהיא נכתבה כולה בימיו של משה... האם קדושת המקרא תלויה במשך הזמן שחלף בין רגע ההתגלות לרגע שבו הועלתה תוכן ההתגלות על קלף? אם חפץ אלוהים שחלקים מסוימים בתורה יתגלו למשה אך ייכתבו בידי יהושע, האם בכך נגרע מה שהוא מקדושתה?... העובדה המכרעת היא הדבר אשר התרחש בין אלוהים לבין נביאים ולא בין נביאים ובין הקלף. אנו מקבלים את תורת משה לא משום שמשה חיברה, אלא משום שמשה היה נביא.

התורה משקפת אירועים אמתיים של ההתגלות האלוהית או חדירה (אלוהית) אל ההיסטוריה האנושית... אבל זו התרשמות אנושית של האירועים ושל חדירה אלוהית זו; אני מאמין בקדושת התורה אבל לא במסירתה האלוהית; תורה היא הביטוי האנושי של רגע ההתגלות.

**ישעיהו ליבוביץ, מכתבים; יוסף ד"ה סולובייצ'יק, איש האמונה; ברוך י' שורץ, מתן תורה;
תמר רוס, אורתודוכסיה ואתגר ביקורת המקרא**

המסורת היא-היא "התורה מן השמים" המחייבת את המאמין, האובייקטיביזציה של האמונה. הבחנת 'סוד ההתגלות' מ'האמפריציזם ההיסטורי': לא הוטרדתי על-ידי התיאוריות של ביקורת המקרא הסותרות את היסודות שעליהם מבוססות הקדושה והשלמות של המקרא. סיפורי מתן תורה באים לבטא אמת קיומית ולא היסטורית, והאמת הקיומית הזו אינה תלויה בהם אלא הם תלויים בה.

(ההתגלות היא) תהליך מצטבר... המגלה את משמעותה האולטימטיבית רק במהלך הזמן, ההתגלות המקורית בסיני נשארת תמיד בבחינת המסנן התרבותי-לשוני המרכזי... (אבל) לעתים הופכים על פיה את מה שהיינו יכולים להחשיב כמגמתה המקורית, המפגש העכשווי שלנו עם אתגריה העמוקים של ביקורת המקרא יכול להיחשב גם הוא כביטוי לרצון האלוהי.

מרדכי ברויאר, שיטת הבחינות

המסקנות של חקר המקרא מבוססות על ראיות איתנות, שאין כל אפשרות לסתור אותן, וכל שוחר אמת ומודה על האמת לא יכחיש את האמת העולה מתוך דברי החוקרים.

אין אפילו אבק של סתירה בין מדע המקרא המודרני ובין האמונה בתורה מן השמים. המסקנות הנגזרות מן הנתונים הספרותיים הן המבחינות את אנשי המדע מאנשי האמונה. החוקרים הסיקו מהנתונים הספרותיים שהתורה היא 'יצירה ספרותית רגילה, שנכתבה מדעתם של בני אדם בני תמותה. נגד זאת יש לקבוע מחיצה של ברזל.

על איש האמונה הגדולה להאמין שהתורה (היא) דברי ה' כמות שיצאו מפיו... היא ריש מלין של ריבון כל העולמים, כי ה' בעצמו כתב את התורה ומסר אותה אחר כך ככתבה וכלשונה לנביא שבחר בו לשם כך, והתורה היא יצירה אלוהית, שהנביא מקבל אותה כהווייתה מידי ה'.

הקב"ה הכתיב למשה תורה שהיא מלאה סתירות והנראית כאילו נתחברה על ידי מחברים שונים במהלך התפתחות של מאות בשנים.

מרדכי ברויאר, שיטת הבחינות

אין שום אדם בעולם – ויהא אפילו מבחר המין האנושי – המסוגל לכתוב לבדו את הספר הזה הסותר את עצמו על כל צעד ושעל, ונוסף על כך גם כתוב בסגנונות שונים ורחוקים... התורה היא יצירה

אלוהית שנכתבה בידי ה' בורא שמים וארץ. וכשם שה' יכול לברוא את העולם בשישה ימים בניגוד למה שמתבקש על פי חוקי הטבע, כן הוא יכול לכתוב את התורה הכוללת את J, E, P ו-D... בניגוד למה שצפוי על פי החוקים הספרותיים של היצירה האנושית.

אני יודע בדיוק על שום מה כלל ה' בתורתו את כל הסתירות האלה. ולא עוד, אלא אני טוען שלא היתה כל אפשרות, שה' יכתוב ספר אחד שאין בו סתירות כלל. שהרי ה' מנהיג את עולמו בהנהגות רבות וסותרות, והסתירות שבין ההנהגות האלה נובעות מן הסתירות שבין מידותיו הקדושות... והואיל והתורה לא באה אלא לתאר את הנהגת ה' בעולמו, וכל התורה איננה אלא שמותיו של ה', אי-אפשר שלא תיתן ביטוי לסתירות שבין ההנהגות והמידות של ה'; שהרי כולן מבטאות אמת אלוהית.

הראי"ה קוק, אגרות, קלד

זהו כלל במלחמות הדעות: לכל דעה הבאה לסתור איזה דבר מן התורה צריכים אנו בתחילה לאו דוקא לסתור אותה, כי אם לבנות את ארמון התורה מעל לה, ובזה הננו מתרוממים על ידה, ובעבור ההתרוממות הזאת הדעות מתגלות.